

بررسی وضعیت و زمینه‌های مصونیت فرهنگی در بین جوانان شهر مشهد

سید محسن میرسندسی*

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۶/۱۱/۲

تاریخ دریافت: ۱۳۹۵/۲/۲۱

چکیده

این تحقیق با هدف بررسی نظری و پیمایش مسئله مصونیت فرهنگی جوانان در شهر مشهد انجام گرفته است. شاخص کلی مصونیت از ترکیب چهار خرده شاخص مصونیت روانی، اجتماعی، ارتباطی و فکری تهیه شده است. حجم نمونه ۵۱۲ نفر از جوانان سنین ۱۸-۲۹ سال بود که نسبت زنان و مردان تقریباً برابر و میانگین سن پاسخگویان، ۲۱ سال است. میانگین مصونیت فرهنگی اعضای نمونه بالاتر از حد متوسط و برابر ۳,۳۹ است. اعضای نمونه مورد بررسی بالاترین حد مصونیت را در بُعد فکری دارا هستند که بیانگر مثبت اندیشی بسیار بالا و رویکرد اظهاری اعضای نمونه است. از سوی دیگر کمترین مصونیت اعضای نمونه از حیث اجتماعی است. بدین معنا که آن‌ها تا حدی در برابر این آسیب قرار دارند که در تعاملات خود با دیگران به آن‌ها به دیده ابزاری نگاه شود. نتایج رگرسیون نشان داد ۲۶,۴ درصد از تغییرات موجود در مصونیت فرهنگی، تابع متغیرهای مستقل تحقیق است. فقدان انگیزه برای پیشرفت خشونت و ناسازگاری در خانواده، ضعف تربیت دینی و میزان تحصیلات بیشترین تأثیر را بر مصونیت فرهنگی می‌گذارد. بدین ترتیب که با فقدان انگیزه پیشرفت، خشونت و ناسازگاری در خانواده و ضعف تربیت دینی تأثیر معکوس بر مصونیت فرهنگی گذاشته و موجب آسیب‌پذیری افراد از این حیث می‌شوند. اما تحصیلات تأثیر مثبتی بر مصونیت فرهنگی افراد می‌گذارد.

واژگان کلیدی: جوانان، فرهنگ، مصونیت فرهنگی، مصون‌سازی اجتماعی

طرح مسئله

توجه به فرهنگ در جامعه ایران که طی چهار دهه تلاش برای تثبیت انقلاب مردمی و دینی خود همچنان نگران آن است به نظر امری طبیعی جلوه می‌کند. این نگرانی هنگامی جدی‌تر می‌شود که نسل سوم پس از انقلاب هرچند نتوانسته‌اند حوادث تاریخی انقلاب و دوره جنگ را تجربه کنند ولی در شرایطی قرار گرفته‌اند که دو نسل گذشته نیز تجربه زیادی درباره آن ندارند. شاید محوری‌ترین مسائل این دوره مباحث مربوط به چالش‌های فرهنگی نسل جدید و پاسخگویی اصولی و قانع‌کننده برای آن‌هاست. گفتمان انقلاب اسلامی موجب تحول ساختارهای قبلی جامعه ایران و ظهور مناسبات فرهنگی نوپا در میان نهادها و ساخت اجتماعی ایران از یک‌سو و تقویت و علنی شدن خصومت‌های تاریخی و فرهنگی علیه ملت ایران از سوی دیگر بوده است. مجموعه عواملی که با رشد و گسترش ابزارها و تکنولوژی‌های نوین ارتباطی موجب هجمه‌های بی‌سابقه و نرم بر پیکر فرهنگی جامعه و در کنار آن وجود حفره‌های داخلی، همگی شرایطی را رقم زده‌اند که آسیب‌پذیری بیشتر نسل جوان را فراهم آورده‌اند.

توجه همه‌جانبه به این شرایط و تلاش برای تأثیرگذاری مناسب امری ضروری می‌باشد. یکی از راه‌هایی که می‌تواند در این شرایط مفید واقع شود و فهم ما را از موقعیت‌مان تقویت کند مسیری است که پژوهش اجتماعی و مطالعه فرهنگی در مقابل می‌گذارد. از این مسیر است که می‌توان نسبت به توانایی‌ها و نارسایی‌ها از یک‌سو و راه‌های مطمئن برای حل مسائل جاری، اطلاع و آگاهی وثیق پیدا کرد به گونه‌ای که بتواند علاوه بر پر کردن خلأهای علمی ما در مورد مسائل پیش رو، نقصان تجربه قبلی در فهم شرایط جدید را نیز برطرف نماید. از یک منظر خاص، فرهنگ در بردارنده الگوهای اندیشه و رفتار است که اعضای یک جامعه آن را از طریق زبان و دیگر اشکال کنش متقابل نمادین مثل رسم‌ها، عادات، اعتقادات و ارزش‌ها و دیدگاه‌های مشترکی که آن‌ها را به صورت یک تمامیت اجتماعی به هم پیوند می‌دهد، فرامی‌گیرند. (گودرزی، ۱۳۷۲: ۱۷) در واقع، فرهنگ را می‌توان نظامی متشکل از سه بخش اصلی شناخت‌ها و باورها، ارزش‌ها و گرایش‌ها و رفتارها و کردارها قلمداد کرد. (کاشفی، ۱۳۸۴: ۱۷۷)

از سوی دیگر اگر دین را، مجموعه منسجمی از عقاید، اخلاق و احکام بدانیم (جوادی آملی، ۱۳۹۰، ج ۱۲: ۱۴۵) می‌توان به این نتیجه رسید که دین و فرهنگ همواره یک تعامل و رابطه تنگاتنگ و نزدیک دارند و همان‌گونه که دین در جهت‌دهی فرهنگ جامعه نقش مؤثری را ایفا می‌کند، فرهنگ نیز، انسان را در نوع حیات ایده آتش کمک می‌کند و عامل تکامل انسان می‌گردد و نیز دین و فرهنگ با ارائه نظام‌های سه‌گانه هدفمند خود می‌توانند در صورت به‌کارگیری آن‌ها، عامل تحول گسترده‌ای در مسیر رشد و تکامل انسان و جامعه باشند. با توجه به این تعامل به‌طور طبیعی اختلال در کارکرد هرکدام از این دو، در دیگری اثر گذاشته و موجب آسیب‌های خاص خود در سطح فردی و اجتماعی خواهد شد.

خاستگاه و دغدغه اصلی این پژوهش برخاسته از نگرانی‌هایی بوده است که از جنبه‌های فرهنگی و اجتماعی نسل جدید جامعه را احاطه کرده و آن‌ها را در معرض آسیب‌هایی قرار داده است که غفلت از آن‌ها در بلندمدت ضربات جبران‌ناپذیری برای کل جامعه در پی خواهد داشت. در واقع در این پژوهش بیشتر به دنبال شناخت علمی و مبتنی بر واقعیت خارجی (نه ذهنی) از وضعیت آسیب‌پذیری و سلامت فرهنگی و اجتماعی نسل جوان بوده‌ایم و تا حدودی تلاش کرده‌ایم به بعضی از زمینه‌های اجتماعی بروز این آسیب‌ها نزدیک شویم، راهی که به نظر هنوز در آغاز آنیم و تکمیل آن به تلاش‌های علمی و پژوهشی دیگر نیازمند است.

تن و روان انسان‌ها با وجود برخی از تفاوت‌های ماهوی، به جهت تنیده شدن با هم در برخی از عملکردها با هم شباهت دارند. به نظر می‌رسد یکی از این موارد، نحوه مقابله با مهاجمین خارجی می‌باشد. هنوز بیش از چند دهه از شناخت سازوکارهای مربوط به مقاومت‌سازی سیستم دفاعی بدن در مقابل بیماری‌ها از طریق واکسیناسیون نمی‌گذرد. فرآیندی که طی آن بدن انسان در شرایطی قرار می‌گیرد تا بتواند در مقابل هجوم میکروب‌های مضر و بیماری‌ها مقاومت کرده و در اصطلاح نسبت به آن‌ها «مصونیت» پیدا کند. رویکرد مصون‌سازی در برابر محدودسازی که عملاً امکان تحقق کامل پیدا نمی‌کند منجر به نجات انسان‌های بیشمار و تقویت نوع انسانی در مقابله با بیماری‌ها و بلاهای جسمی شده است. اگر روان افراد یک جامعه بخصوص در وجه اجتماعی آن را مربوط به

حوزه فرهنگ بدانیم، بسیاری از اصول و یافته‌های علمی در حوزه مقابله با بیماری‌ها را می‌توان به بخش فرهنگ سرایت داد و از آن‌ها به نفع تقویت شالوده‌های فرهنگی یک جامعه مدد جست. توجه این رویکرد از این جهت در زمان حاضر ضروری می‌نماید که با گسترش انواع رسانه‌های ارتباطی افراد درون یک جامعه عملاً در معرض انواع پیام‌هایی قرار می‌گیرند که چه بسا با اصول فرهنگی، باورها و اعتقادات اصیل یک جامعه در تنافی باشد، علاوه بر این که با رشد ابزارهای تکنولوژیکی و مدرن ایجاد محدودیت‌های مختلف عملاً دوام چندانی نداشته و در درازمدت زمینه آسیب‌پذیری افراد در جامعه را به دنبال دارد.

بی‌شک فرهنگ به‌خودی‌خود مسئله‌ساز نبوده و همواره در طول تاریخ ملت‌ها پیوسته در مسائلی چون علم و دانش، معارف دینی، اخلاق، زبان، آداب و سنن زندگی، به تبادل فرهنگی پرداخته‌اند، اما این مفهوم هنگامی تبدیل به مسئله می‌شود که مجموعه‌ای از کشورها با روحیه خودبرتربینی و تکیه بر توانایی‌های سخت‌افزاری و نرم‌افزاری به مقابله با سایر فرهنگ‌های معارض با خود اقدام می‌کنند. آن‌ها با تدارک برنامه‌ها و فعالیت‌های سیاسی یا اقتصادی و باهدف حمله به بنیان‌های فرهنگی یک ملت برای دستیابی به مقاصد شوم سیاسی و ریشه‌کن کردن فرهنگ ملی از طریق فراگیر کردن بی‌قیدوبندی فرهنگی، هرزگی اخلاقی و فروپاشی ارزشی سعی در نابودی هویت ملی فرهنگ‌های ریشه‌دار دارند، به‌طوری‌که در طول چند دهه گذشته نظام سلطه جهانی برای رسیدن به این اهداف، در سطح وسیعی، ابزارهای متعدد خود را در تهاجم به بنیان‌های فرهنگی و اعتقادی مسلمانان بکار گرفته است و تحقیر جریان ادب، هنر، فرهنگ انقلابی، اخلاق اسلامی، اعتماد به نفس، توکل به خدا، ایمان، جهاد، شهادت، ایثار و ولایت را در کشورهای اسلامی خصوصاً در کشورمان به‌گونه‌ای جدی دنبال می‌کند، تا در نتیجه آن انزوای عناصر فرهنگی، ادیب و هنرمند و نیز منصرف کردن جوانان مؤمن از پایبندی متعصبانه به ایمان و اعتقادات خود، که یکی از اهداف مهم تهاجم فرهنگی است، محقق شود (سبحانی فر و نوروزی، ۱۳۹۱).

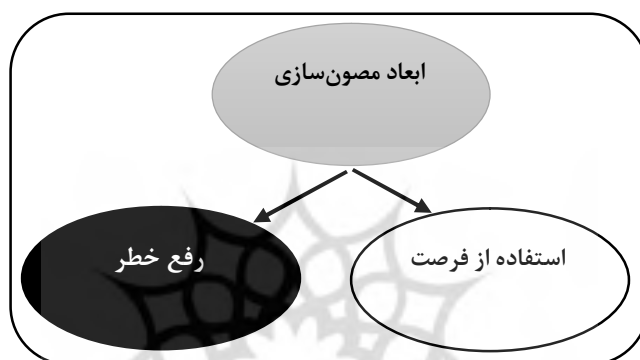
بی‌تردید در این بین قشرهای نوجوان و جوانان بیشتر مورد خطر آسیب این پدیده شوم هستند، که این امر از دو جهت قابل تبیین است، یکی از جهت محدودیت تجربه و دیگری غلبه احساسات بر فرد جوان و نوجوان، که از این‌رو احساسات ملکه وجود آدمی می‌شود و

با قدرت تمام او را مُسخر خود می‌نماید. نوجوانان و جوانان حوادث و رویدادها را از دریچه عواطف می‌بینند و تفسیر می‌کنند و در محاسبات آنان جاذبه‌ها و کشش‌ها جایگاه خاصی را اشغال می‌کنند، از سوی دیگر فقدان تجربیات اجتماعی موجب می‌شود که این گروه سنی نتواند معادلات پیچیده محیط ارتباطی خود را به دقت ارزیابی نموده و تحلیل کند، پس در مواجهه با این‌گونه مسائل به ساده‌اندیشی و خوش‌بینی افراطی کشیده می‌شود. در همین راستا فرهنگ مهاجم با استفاده از این ویژگی‌های تبلیغی روانشناسانه سعی در فروپاشی نظام اعتقادی و فکری نسل جوان داشته و از طریق تهی ساختن آن‌ها از درون، زمینه جذبشان را به مبانی فرهنگی بیگانه فراهم می‌آورد. در نتیجه این مسئله بیش از هر عنصر دیگری تهدید جدی برای کشور و ملت ما به شمار می‌آید و مقابله با آن و کاهش اثرات تخریبی آن، نیازمند تدابیر ویژه‌ای است.

مصون‌سازی به معنای در امان نگاه‌داشتن افراد از عوامل تهدیدکننده و خطرات جسمی و روانی است. شناسایی این عوامل حائز اهمیت است، زیرا افرادی که از سلامتی برخوردارند و در جامعه ایمن مشغول فعالیت هستند، ثمربخش‌ترند. مصونیت شرایطی است که منابع انسانی را از عوامل مضر که می‌تواند تعادل یا سلامتی آنان را به خطر اندازد، ایمن می‌دارد. هر چه تعداد خطرات و عوامل تهدیدکننده در جامعه کمتر باشد می‌توان گفت مصونیت آحاد مردم بیشتر است. با این حال لازم به ذکر است که حذف عوامل تهدیدکننده در جهان امروز عملاً امکان‌ناپذیر است، پس یکی از مهم‌ترین راهکارهای مصون‌سازی تقویت سیستم دفاع فرهنگی جامعه و بهبود بخشی به عملکرد آن است. بنابراین منظور از مصون‌سازی در این تحقیق به‌طور خلاصه عبارت از محافظت جامعه هدف در مقابل خطرات و ایجاد احساس ایمنی و تعلق به آنان می‌باشد.

مصون‌سازی فرهنگی و اجتماعی در مفهوم عینی آن، به معنای فراهم ساختن شرایطی است که طی آن جامعه توانایی شناخت و مقابله مؤثر با تهدیدات فرهنگی علیه ارزش‌ها و هنجارهای جامعه را داشته باشد و نشان‌دهنده دفاع از بنیادهای اصیل خود در برابر خطرات و تهدیدات احتمالی است. در واقع مصونیت فرهنگی - اجتماعی هنگامی با موفقیت همراه است که اعضای جامعه احساس کنند هویتشان در امان است.

مصونیت دارای دو عنصر اساسی تهدید و فرصت است: الف-رفع خطر، ب- استفاده بهینه از فرصت (ساروخانی و نویدنیا، ۱۳۸۵: ۸۸). پس موفقیت در مصون‌سازی منوط به رهایی نسبی از تهدیدها و بهره‌گیری بهینه از فرصت‌هاست. به این ترتیب مصونیت شامل دو وجه سلبی و ایجابی است: وجه سلبی مصونیت در گرو نبود خطر است و همچنین لازمه وجه ایجابی کسب فرصت‌ها و تضمین منافع و ارزش‌های انسانی است. (شاهینودی، ۱۳۸۸)

امروزه مصون‌سازی فرهنگی با هر عنوانی که باشد خواه مقابله با تهاجم فرهنگی و جنگ نرم و خواه امر به معروف و نهی از منکر و خواه امنیت اجتماعی، یکی از برنامه‌های مهم و اساسی مدیران سازمان‌ها، نهادها و پژوهشگران عرصه‌های فرهنگی و اجتماعی محسوب می‌شود. پژوهش حاضر در این راستا قصد دارد ابتدا مصونیت فرهنگی جوانان را در ابعاد مختلف موردسنجش قرار داده و سپس عوامل تهدیدکننده آن را شناسایی نماید. مصونیت فرهنگی در پژوهش حاضر، جلوه توفیق مراکز رسمی و غیررسمی جامعه‌پذیری در انتقال ارزش‌ها و هنجارهای جامعه به جوانان است. اثربخشی این مراکز در اجتماعی کردن جوانان منجر به درونی سازی ارزش‌ها و هنجارها و فضائل اخلاقی در آنان شده و نظام شخصیت آنان را در برابر آسیب‌های ناشی از تهاجم فرهنگی بیگانه مصون ساخته و سلامت فرهنگی جامعه را تضمین می‌نماید.

اگر این هدف محقق شود بدان معناست که افراد جامعه ضمن تبعیت از ارزش‌ها و هنجارهای فرهنگ خودی و همانندسازی با آن، به چنان درجه‌ای از اعتلاء نائل می‌شوند که

فرهنگ در آن‌ها درونی شده و در رفتار آن‌ها جلوه‌گر می‌شود. برنامه‌ریزی برای مصون‌سازی فرهنگی به‌عنوان یک سیاست اجتماعی مستلزم شناخت عوامل مختلفی است که در رفتار اجتماعی آدمیان تأثیر دارند. ایده اصلی این پژوهش از این سؤال شکل گرفت که چه زمینه‌ها و عواملی در سلامت فرهنگی بخشی از جوانان در مقابل بخشی که در همین شرایط دچار آسیب شده‌اند نقش دارند؟ به‌بیان دیگر تا چه اندازه جوانان در مقابل آسیب‌های فرهنگی موجود مصونیت یافته و زمینه‌های اجتماعی آن چیست؟

اهمیت و ضرورت تحقیق

فرهنگ به‌مثابه مجموعه اندیشه‌ها، آرمان‌ها، معیارها، ارزش‌ها و سنت‌های جامعه در پهنه تاریخ است که باعث پیوند عاطفی و همبستگی بین مردمان یک مرزوبوم می‌شود. شکی نیست که بقای شکوه و سربلندی و رستگاری هر ملت در گرو حفظ و گسترش جنبه‌های مختلف فرهنگ است. هرگاه فرهنگ از ریشه و عمق تاریخی برخوردار باشد، موهبت ابتکار، ابداع و آفرینش را برای ملل به ارمغان می‌آورد که می‌توان آن را حصار محکمی در مقابل تهاجمات روحی و معنوی و اخلاقی به حساب آورد. فرهنگ ملتی که یارای مقابله با هجوم و نفوذ عناصر فرهنگی متضاد با ارزش‌ها و شالوده‌های خود را نداشته باشد، دچار اضمحلال و تحریف شده و سرانجام یا یکسره نابود می‌شود، یا رنگ می‌بازد (قلی زاده و جواهری، ۱۳۷۹: ۵۹).

بعد از پیروزی انقلاب اسلامی و پایان جنگ تحمیلی و ناکامی دشمن در عرصه رویارویی مستقیم، استکبار جهانی در جبهه فرهنگی تهاجم سنگینی^۱ را علیه ملت ما آغاز کرد که تا به امروز ادامه دارد و به‌یقین غفلت از این امر آینده کشور و نسل جوان ما را تهدید می‌کند. بدون شک نه منطق خودکفایی فرهنگی یکسره پذیرفتی است و نه منطق آنان که در پوشش تجددطلبی، عاشقانه مجذوب غرب می‌شوند. در این عرصه باید به دنبال

۱- مجلس نمایندگان ایالات متحده با تخصیص بودجه سالانه به توسعه شبکه‌های ماهواره‌ای فارسی‌زبان ضدانقلاب کمک کرده و به‌صورت مستقیم در امور داخلی جمهوری اسلامی ایران مداخله می‌کند. زیرا این شبکه‌ها با بهره‌گیری از ترندهای تبلیغاتی تلاش می‌کنند زمینه‌های ناامنی‌های مدنی در پنج سطح صنفی، دانشجویی، قومی، فرقه‌ای و اجتماعی را فراهم کنند (پایگاه اطلاع‌رسانی حوزه، رؤیت شده در تاریخ ۱۳۸۹/۸/۲۲).

راه سومی بود که نه شیفتگی را می‌پذیرد و نه بیزاری و تنفر را. لازمه دستیابی به این راه مصون‌سازی فرهنگی است. تنها از طریق مصون‌سازی فرهنگی است که زمینه مناسبی برای تقویت ارزش‌های معنوی جامعه، فراهم آوردن زمینه‌های برای بازگشت افراد به خویشتن، متبلور ساختن فرهنگ دینی و اعتقادی و بالا بردن مقاومت آحاد جامعه در مقابل هجوم عوامل منفی فراهم می‌شود. پس تحقیق درباره این موضوع از اهمیت و ضرورت بالایی برخوردار است. (همان: ۶۴)

سوابق نظری و تجربی تحقیق

در بررسی پیشینه موضوع، تحقیقی که مستقیماً به موضوع مصون‌سازی فرهنگی پرداخته باشد، مشاهده نشد، اما تحقیقات متعددی در ارتباط با مفاهیم تهاجم فرهنگی و نیز مباحث نظری مفصلی درباره امنیت و احساس امنیت انجام شده است. ما بر این عقیده هستیم که این دو مفهوم پیوند تنگاتنگی با مصونیت فرهنگی دارند. چه امنیت خود به معنای شرایطی است که هیچ خطری متوجه سیستم نباشد و در محتوا تقریباً مترادف مصونیت است. در مقابل تهاجم بیانگر وضعیتی است که تهدیدهای متعددی متوجه سیستم و در خطر قرار گرفتن مصونیت سیستم است. در اینجا به برخی از این تحقیقات اشاره می‌شود:

- در تحقیقی پیمایشی که با عنوان «بررسی تهاجم فرهنگی با تکیه بر ماهواره در تهران» انجام شده است محقق کوشیده است که ابعاد عمدتاً منفی کاربرد ماهواره در میان مردم را مورد تحقیق قرار دهد. بر طبق فرضیات مطرح شده، با وجود آنکه ماهواره این تکنولوژی زاینده علم و تفکر بشری توانسته است برای انسان جستجوگر و طلب پیشرفت مفید و سودمند باشد ولی نتایج تحقیق نشان داد که تنها (۲۴٪) پاسخگویان از ماهواره برای پیشرفت علم و دانش استفاده می‌کنند (جلالی، ۱۳۸۰).

- تحقیق دیگر مرتبط با موضوع ما، پژوهشی با عنوان «بررسی علل و عوارض ناشی از تهاجم فرهنگی در دبیرستان‌های دخترانه تهران و پیشنهاد برنامه‌هایی برای بهبود آن» بوده است. این پژوهش در میان دختران دبیرستان در سه پایه (اول، دوم و سوم دبیرستان) در شهر

تهران صورت گرفته است و محقق با استفاده از روش های کمی به آزمون فرضیات پرداخته است. نتایج این پژوهش نشان می‌دهد که:

- درجه اقتصادی در داشتن ماهواره، میزان استفاده از آن، تمایل به نوع موسیقی و نوع پوشش یک علت مؤثر است.
 - مشورت با والدین و تشویق آن‌ها به‌عنوان یک علت تنها در انتخاب نوع پوشش مؤثر است.
 - رعایت موازین اخلاقی توسط دوستان در میزان استفاده از ماهواره و انتخاب نوع پوشش مؤثر است.
 - چگونگی نگرش نسبت به مد، روی داشتن ماهواره، میزان استفاده از آن، تمایل به نوع موسیقی و نوع پوشش مؤثر است.
 - میزان علاقه دوستان به مد و هنرپیشه، روی میزان استفاده از آن، تمایل به نوع موسیقی و نوع پوشش مؤثر است.
 - فرد برنامه‌ریزی کننده تنها روی تمایل به موسیقی تأثیرگذار است.
 - آمدوشد مداوم به پارک‌ها و گردشگاه‌های عمومی در داشتن ماهواره و میزان استفاده از آن مؤثر است.
 - مطالعه کتب درسی در داشتن ماهواره و میزان استفاده از آن مؤثر است.
 - هم‌نشینی با فامیل و دوستان در میزان استفاده از ماهواره مؤثر است.
- بنابراین در بحث از علل و عوارض ناشی از تهاجم فرهنگی می‌توان به تأثیر وضع اقتصادی خانواده، نقش رسانه‌های گروهی و چگونگی گذراندن اوقات فراغت به‌عنوان عوامل تأثیرگذار در داشتن ماهواره و از میزان استفاده از ماهواره، تأثیر روی انتخاب نوع موسیقی و پوشش دختران به‌عنوان عوارض ناشی از تهاجم فرهنگی نام برد (افکاری، ۱۳۷۸).
- در مطالعه ای دیگر با عنوان «بررسی تهاجم فرهنگی، ابعاد، مؤلفه‌ها و پیامدهای آن» محقق به بررسی ابعاد نظری تهاجم فرهنگی پرداخته است. محقق سعی داشته است که مصادیق فرهنگ و فرهنگ‌زدایی را در طول تاریخ ایران مورد تجزیه و تحلیل تاریخی قرار بدهد. طبق نتایج این تحقیق، تهاجم فرهنگی فراموشی فرهنگ و راه کمال و پریشانی اولویت‌ها و غلبه تمدن بر فرهنگ است که انسان، هنر، علم به صورت ابزار در خدمت اهداف سیاسی و

جهان سیاست و سلطه‌گری درمی آیند. در موج تهاجم فرهنگی به زنان، ورزش، ادبیات، هنر، روشنفکری و تکنیک، نقش‌های وارونه داده می‌شود و نتیجه آن بی‌هویتی فرهنگی و از خودبیگانگی تاریخی و جامعه‌شناختی ایرانیان است (رادمهر، ۱۳۷۷). دیگر نتایج این تحقیق نیز نشان داد که مواجهه با فرهنگ‌های بیگانه علاوه بر شناخت فرهنگ مهاجم در جهت شناخت فرهنگ خودی، توانایی‌ها، کاستی‌ها و نیازهای ذاتی لازم است. بررسی‌های تاریخی این تحقیق نیز نشان‌دهنده این مهم است که متأسفانه ما هنوز به یک دیدگاه مشترک در خودشناسی و دیگرشناسی فرهنگی نرسیده‌ایم.

- تحقیق دیگر با عنوان «بررسی موارد دفاع فرهنگی در برابر فرهنگ غرب و میزان توفیق آن در تاریخ معاصر ایران» بوده است. در این تحقیق محقق روش تحلیل ساختاری - کارکردی، الگوی نظری نظام اجتماعی و نظام کنش پارسنز را مفروض گرفته، درعین حال که در مواردی، در تحلیل به انگیزه‌ها و شرایط دفاع فرهنگی و همچنین به تئوری‌های ستیز و شخصیت اشاره شده است. ولی محور تحلیل توفیق و عدم توفیق دفاع‌های صورت گرفته، در مدل نظری نظام اجتماعی پارسنز می‌باشد (افقهی، ۱۳۷۵).

روش تحقیق

رویکرد روشی غالب در این پژوهش از نوع تلفیق روش‌های کیفی و کمی است. بدون آنکه بخواهیم به منازعات مربوط به اصالت و برتری هرکدام از این دو روش بپردازیم، به نحوه اجرای آن در این تحقیق اشاره می‌شود. خلاصه مدعیات برخوردار از روش‌شناسی ترکیبی این است که رویکردهای مختلف در تمام مراحل مطالعه (مانند تبیین مسئله، گردآوری داده‌ها و نتیجه‌گیری نهایی) را با یکدیگر تلفیق می‌کند. (Tashakkori & Teddli, 2003). b:ix. اجرای توأم تحقیق کیفی و کمی لزوماً قصد ندارد یکی از این دو رویکرد را فروتر از دیگری بنشانند بلکه هر مطالعه‌ای ممکن است در مراحل مختلف فرآیند تحقیق از رویکردهای کیفی و کمی بهره بگیرد. (فلیک، ۱۳۸۷: ۴۱)

در بخش مطالعات اکتشافی تحقیق حاضر عمدتاً از روش‌های کیفی شامل مصاحبه‌های نیمه عمیق با کارشناسان و جوانان استفاده شده است که منجر به تدوین پرسشنامه و سپس جمع‌آوری داده‌ها و تجزیه و تحلیل آنها با روش‌های معمول کمی صورت

پذیرفته است. برای روشن شدن بهتر عملیات، مختصری از عملیات انجام شده در هر مرحله توضیح داده می‌شود. در ابتدای مطالعات اکتشافی با مشورت با کارشناسان مقرر شد با جمعی از افراد که به لحاظ حرفه‌ای تماس بیشتری با جوانان دارند مصاحبه‌های باز انجام شود. این افراد که حدود ده نفر بودند شامل چند روانشناس، دبیران باسابقه و مشاوران امور تربیتی بودند. محور اصلی مصاحبه با این گروه شناسایی ویژگی‌های واقعی یک جوان سالم (دختران و پسران) از نظر فرهنگی و اجتماعی و به تعبیر این تحقیق مصون یافته بود. علاوه بر این از مصاحبه‌شوندگان خواستیم بر مبنای شاخص‌هایی که برای یک جوان سالم در شرایط حال حاضر ارائه می‌کنند، تعدادی از جوان‌های نمونه که از نظر آن‌ها دارای این ویژگی‌ها هستند را معرفی کنند.

در کنار این دسته از مصاحبه‌ها، در سطحی دیگر با تهیه یک مصاحبه نامه مکتوب شامل چند سؤال در خصوص ویژگی‌های یک جوان سالم و توزیع آن در بین تعدادی از محصلین و دانشجویان به جمع‌آوری اطلاعات مربوط به موضوع از خود جوانان اقدام کردیم. پس از اتمام این مرحله و جمع‌بندی شاخص‌های جوانان سالم، به سراغ مصاحبه مفصل با جوانانی که دارای ویژگی‌های گفته شده و یا از سوی کارشناسان معرفی شده بودند رفتیم. در این مصاحبه‌ها محور اصلی، دستیابی به عوامل موفقیت و زمینه‌های سلامت فرهنگی این جوانان در قالب مصاحبه‌ای باز توسط مصاحبه‌کننده‌های آموزش‌دیده بود. در این مرحله تقریباً با حدود بیست تن از جوانان دختر و پسر جداگانه مصاحبه و متن آن برای بهره‌برداری‌های بعدی پیاده شد.

از مجموع اطلاعات به‌دست‌آمده در مراحل قبلی، پرسشنامه‌ای برای مطالعات پیمایشی شامل دو محور اصلی یعنی سنجش میزان سلامت اجتماعی و فرهنگی و مجموعه‌ای از عوامل که احتمال تأثیر آنها بر وضعیت جوانان می‌رفت گنجانیده شد. به‌منظور رفع نواقص و ابهامات احتمالی در پرسشنامه، تعداد ۳۰ پرسشنامه در بین جوانان توزیع گردید و با روش‌های معمول آماری برخی از سؤالات ناهمخوان حذف گردید.

جامعه آماری و حجم نمونه

واحد تحلیل ما در این بررسی، فرد است و جامعه آماری در زمان تحقیق حاضر کلیه جوانان بین سنین ۱۸ تا ۲۹ سال ساکن در شهر مشهد با جمعیتی بالغ بر ۶۸۸۴۴۵ نفر بوده است. بر این اساس ۴۹/۸٪ را زنان و ۵۰/۲٪ را مردان تشکیل می‌دهند. آمار دقیق افراد جامعه آماری و توزیع آن‌ها در مناطق ۱۱ گانه مختلف شهری به تفکیک جنسیت را از مرکز اطلاعات و آمار شهرداری مشهد تهیه نمودیم. و پس از آن نمونه‌ای به حجم ۵۱۲ نفر بر اساس فرمول زیر و به روش خوشه‌ای و تصادفی چندمرحله‌ای انتخاب گردید.

$$n = \frac{t^2 pq}{d^2} = \frac{1.96^2 (0.5 * 0.5)}{0.044^2} = 512$$

برای انتخاب افراد جامعه نمونه در مرحله اول، حجم مزبور به تفکیک جنسیت و به نسبت در هر کدام از مناطق ۱۱ گانه شهرداری مشخص و به تعداد آن‌ها از میان بلوک‌های مسکونی تعریف شده در هر منطقه به‌طور تصادفی انتخاب می‌شدند. سپس در هر بلوک مسکونی بر مبنای یک عدد تصادفی (مثلاً ۱۲) و از محل مشخصی از هر بلوک (مثلاً ضلع شمال غربی به‌طرف راست) به شمارش منازل اقدام تا به منزل شماره ۱۲ رسیده و در آن منزل به تکمیل پرسشنامه اقدام می‌گردید. چنانچه در منزل مزبور افرادی در بازه سنی ۱۸ تا ۲۹ سال وجود نداشت به منزلی کناری در راست یا چپ مراجعه می‌گردید.

تعاریف مفهومی و عملیاتی

مصون‌سازی در مفهوم عام آن به معنای در امان نگاه‌داشتن افراد از عوامل تهدیدکننده و خطرات جسمی و روانی است. مصون‌سازی در معنای فرهنگی آن ناظر بر سلامت فرهنگی و اجتماعی به دلیل در امان ماندن افراد از عوامل تهدیدکننده و آسیب‌های اجتماعی است و در مفهوم عینی آن، به معنای فراهم ساختن شرایطی است که طی آن تهدیدی علیه ارزش‌ها و هنجارهای جامعه وجود نداشته باشد. وضعیت مصون‌یافتگی یک فرهنگ بیانگر توانایی جامعه در دفاع از خصوصیات و ویژگی‌های اساسی خود در برابر تغییرات و تهدیدات واقعی و احتمالی است. مصونیت فرهنگی-اجتماعی زمانی مطرح می‌شود که جوامع احساس

می‌کنند هویتشان در امان است. مصونیت دارای دو عنصر اساسی تهدید و فرصت است: الف- رفع خطر، ب- استفاده بهینه از فرصت. بنابراین موفقیت در مصون‌سازی منوط به رهایی نسبی از تهدید و بهره‌گیری بهینه از فرصت‌هاست. به این ترتیب مصونیت شامل دو وجه سلبی و ایجابی است: وجه سلبی مصونیت در گرو نبود خطر است و همچنین لازمه وجه ایجابی کسب فرصت‌ها و تضمین منافع و ارزش‌های انسانی است.

شاخص‌های مربوط به ابعاد چهارگانه مصونیت فرهنگی (متغیر وابسته)		مصونیت فرهنگی
احساس بی‌هدفی می‌کنم و نمی‌دانم در زندگی به کجا می‌روم.	مصونیت روانی	
بیشتر اوقات آرامش ندارم و اضطراب و نگرانی از آینده‌ام آزارم می‌دهد.		
خیلی اوقات احساس می‌کنم کسی مرا دوست ندارد.		
آدمی هستم که در کارهایم زیاد اشتباه می‌کنم و عقیده و تصمیمم را زود عوض می‌کنم.		
همیشه دوست دارم دیگران یک‌طوری متوجه کارهای من بشوند.		
بیشتر وقت‌ها گفتگو و صحبت با دیگران برایم مشکل و رنج‌آور است.		
حتی‌الامکان سعی می‌کنم به ارزش‌های جامعه احترام بگذارم و آنچه را که از نظر بیشتر مردم موردقبول است انجام دهم.	مصونیت فکری	
در عمل سعی می‌کنم با روحیه‌ای باز و مثبت با دیگران ارتباط داشته باشم.		
سعی می‌کنم با توجه و عمل کامل به امور دینی‌ام زمینه پیشرفت معنوی خود را فراهم کنم.		
با وجود مشکلات زیاد جوانان در جامعه، سعی می‌کنم با تلاش و امید به خواسته‌های خود در زندگی دست یابم.		
چون امروزه رعایت ادب و اخلاق خوب با دیگران تقریباً غیرممکن شده است سعی می‌کنم با هر کس مثل خودش رفتار کنم.	مصونیت اجتماعی	
بدون ترس از هر کس معمولاً هر کاری را که خواسته‌ام انجام داده‌ام.		
در ارتباط با دیگران بیشتر به نظر و سلیقه خودم پافشاری می‌کنم.		
ارتباط من با دیگران بیشتر برای موفقیت در زندگی و کارهای شخصی‌ام است.		
هرچه تلاش می‌کنم نمی‌توانم از دوستان ناباب و کارهایشان فاصله بگیرم.	مصونیت ارتباطی	
معتقدم احساس مسئولیت زیاد در مشکلات دیگران و تلاش برای آن‌ها عملاً مانع پیشرفت من می‌شود.		
من همیشه سعی می‌کنم دیگران را از خودم راضی و خشنود کنم حتی اگر از آن‌ها بدم‌بیاید.		
به بزرگ‌ترها تا جایی احترام می‌گذارم که آن‌ها نیز به من احترام بگذارند.		

شاخص‌های مربوط به مقوله متغیرهای مستقل	
احساس درک متقابل در خانواده	ضعف حمایت خانواده
وجود تکیه‌گاه عاطفی و گوشی شنوا در خانواده	
فضای گفتگو در محیط خانواده	
افق مشترک احساسی و عاطفی فرزندان و والدین	
درک و حمایت‌های به‌موقع و مناسب والدین از فرزندان	
روابط گرم میان اعضاء خانواده	
نگرش و رفتارهای متعادل خانواده در زمینه‌های مختلف	
احترام اعضاء به یکدیگر در محیط خانواده	
اعتماد در میان اعضاء خانواده نسبت به یکدیگر	
ثبات و پایداری در شیوه‌های تربیتی پدر و مادر	
نظارت فرزندان از سوی والدین	
پذیرش نظارت والدین از سوی فرزندان	
تلاش برای موفقیت	
داشتن معیار در دوستی‌ها	
شرکت در رقابت‌های کلاسی	
تشویق فرزندان در جمع از سوی والدین	
هماهنگی بین شیوه‌های تربیتی خانه و مدرسه	
اعتماد و اتکاء به نفس فرزندان	خشونت و ناسازگاری در خانواده
تنبیه فرزندان در جمع از سوی والدین	
تنبیه بدنی از سوی والدین	
اختلاف‌سلیقه پدر و مادر در تربیت فرزندان	
تنش و درگیری‌های خانوادگی میان اعضاء	
تبعیض والدین در بین فرزندان	ضعف تربیت دینی
نگرش مثبت به مذهب در خانواده	
اهمیت به مراسم مذهبی و شرکت در آن	
حساسیت اطرافیان به رسانه‌های جدید (ماهواره، اینترنت و...)	
پذیرش چارچوب‌های مذهبی در روابط با جنس مخالف	فقر مصرف کالاهای فرهنگی
استفاده مداوم از اینترنت و ماهواره	
اهمیت والدین به تحصیل فرزندان	
علاقه به مطالعه (کتاب، روزنامه و...)	انتظارات نامعقول خانواده
انتظارات خانواده از فرزندان	
حساسیت بیش‌ازحد اطرافیان در ارتباط با جنس مخالف	بی‌نظمی اقتصادی در خانواده
مشکل اقتصادی خانواده	
قناعت ورزی در خانواده	

ابزار گردآوری داده‌ها

ابزار اصلی گردآوری داده‌ها در پژوهش حاضر در مرحله اول مصاحبه نیمه استاندارد و سپس پرسشنامه است که به مراحل شکل‌گیری و تهیه آن قبلاً اشاره شد.

روایی و پایایی ابزار گردآوری

روایی ابزار گردآوری عبارت است از این که آیا ابزار طراحی شده و مقیاس‌های مندرج در آن مفاهیم مربوطه را موردسنجش قرار می‌دهند یا خیر. برای این منظور از روش توافق داوران استفاده شد.

در مورد پایایی، نتایج تحقیق نشان داد که ابزار سنجش مصونیت فرهنگی از پایایی مطلوبی برخوردار است ($\text{Alpha}=0.695$) و حضور تمام ابعاد چهارگانه در شاخص کلی مصونیت فرهنگی ضرورت دارد.

فرضیات تحقیق

فرضیات تحقیق حاضر عبارت‌اند از:

- ۱- بین مصونیت فرهنگی زنان و مردان تفاوت معناداری وجود دارد.
- ۲- بین تحصیلات و مصونیت فرهنگی رابطه مستقیم و معناداری وجود دارد.
- ۳- بین تحصیلات والدین و مصونیت فرهنگی رابطه مستقیم و معناداری وجود دارد.
- ۴- بین ضعف حمایت خانواده و مصونیت فرهنگی رابطه معکوس و معناداری وجود دارد.
- ۵- بین فقدان انگیزه برای پیشرفت و مصونیت فرهنگی رابطه معکوس و معناداری وجود دارد.
- ۶- بین خشونت و ناسازگاری در خانواده و مصونیت فرهنگی رابطه معکوس و معناداری وجود دارد.
- ۷- بین ضعف تربیت دینی و مصونیت فرهنگی رابطه معکوس و معناداری وجود دارد.
- ۸- بین ضعف پایگاه اجتماعی و مصونیت فرهنگی رابطه معکوس و معناداری وجود دارد.
- ۹- بین فقر مصرف کالاهای فرهنگی و مصونیت فرهنگی رابطه معکوس و معناداری وجود دارد.

۱۰- بین انتظارات نامعقول خانواده و مصونیت فرهنگی رابطه معکوس و معناداری وجود دارد.

۱۱- بین بی‌نظمی اقتصادی در خانواده و مصونیت فرهنگی رابطه معکوس و معناداری وجود دارد.

یافته‌های تحقیق

الف- توصیف سیمای پاسخگویان:

۱- جنسیت:

از مجموع کل پاسخگویان، ۵۰/۲٪ را زنان و ۴۹/۸٪ را مردان تشکیل داده‌اند که نسبت دو جنس تقریباً برابر است.

۲- سن:

کمترین سن پاسخگویان ۱۶ و بیشترین آن‌ها ۲۷ سال می‌باشد. متوسط سن پاسخگویان نیز حدود ۲۱ سال (۲۰/۹۷) است. متوسط پراکندگی سن تمام پاسخگویان حول میانگین ۲/۴۸ می‌باشد.

۳- سابقه سکونت در مشهد:

در مجموع پاسخگویان به‌طور متوسط ۲۱ سال سابقه سکونت در مشهد دارند. متوسط پراکندگی این متغیر حول میانگین حدود ۱۱ سال است.

۴- تحصیلات والدین

متوسط میزان تحصیلات پدران پاسخگویان، ۱۱/۳۷ سال است که نزدیک به دیپلم می‌باشد حال آن که متوسط تحصیلات مادران ۹/۴۶ است.

ب- شاخص کلی مصونیت فرهنگی:

شاخص کلی مصونیت از ترکیب چهار خرده شاخص مصونیت روانی، اجتماعی، ارتباطی و فکری تهیه شده است که دامنه هر یک از آن‌ها ۱ تا ۵ بود. در این قسمت ابتدا شاخص کلی و سپس شاخص‌های جزئی را تفسیر می‌کنیم.

بررسی وضعیت و زمینه‌های مصونیت فرهنگی ... ۱۲۵

کمترین حد مصونیت فرهنگی ۱/۵۲ و بیشترین حد آن ۴/۴۲ از ۵ می‌باشد. میانگین مصونیت فرهنگی اعضای نمونه بالاتر از حد متوسط است (میانگین ۳/۳۹). شاخص انحراف معیار نشان می‌دهد آن‌ها به‌طور متوسط ۰/۴۴ حول میانگین پراکندگی دارند (انحراف معیار=۰/۴۴). مقدار شاخص چولگی منفی و متوسط است که نشان می‌دهد اندکی بیش از ۵۰ درصد اعضای نمونه بالاتر از حد میانگین یادشده قرار دارند. مقدار مثبت و متوسط شاخص کشیدگی نیز حاکی از آن است که شباهت اعضای نمونه از حیث مصونیت فرهنگی بیشتر از حد نرمال است.

بر اساس نتایج جدول شماره ۱ اکثریت اعضای نمونه مورد بررسی ۶۹/۷ درصد در حد متوسطی از مصونیت فرهنگی برخوردارند اما نسبت آن‌هایی که از مصونیت بالایی برخوردارند ۲۸،۷ درصد است حال آنکه این نسبت در بین آن دسته از افراد که از مصونیت فرهنگی کمی برخوردارند حدود ۲ درصد است.

جدول ۱- توزیع فراوانی شاخص کلی مصونیت فرهنگی

رتبه	فراوانی	درصد
کم	۸	۱/۶
متوسط	۳۵۷	۶۹/۷
زیاد	۱۴۷	۲۸/۷
کل	۵۱۲	۱۰۰

ج- ابعاد شاخص مصونیت فرهنگی

همان‌طور که پیش‌تر ذکر شد شاخص مصونیت فرهنگی دارای ۴ بُعد است. جدول شماره ۲ نتایج مربوط به شاخص کمی هر یک از این ابعاد را نشان می‌دهد. همان‌طور که ملاحظه می‌شود اعضای نمونه مورد بررسی بالاترین حد مصونیت را در بُعد فکری دارا هستند که بیانگر مثبت اندیشی بسیار بالا و رویکرد اظهاری اعضای نمونه است. از سوی دیگر کمترین مصونیت اعضای نمونه از حیث اجتماعی است. بدین معنا که آن‌ها تا حدی در برابر این آسیب قرار دارند که در تعاملات خود با دیگران به آن‌ها به دیده ابزاری نگاه شود. لازم به ذکر است که مصونیت ارتباطی و مصونیت روانی اعضای نمونه مابین این قرار

داشته و در حد بالاتر از متوسط هستند. شاخص چولگی در هر چهار بعد منفی بوده و بیانگر آن است که اکثریت اعضای نمونه بالاتر از حد متوسط قرار دارند. شاخص کشیدگی در مصونیت فکری و ارتباطی مثبت است که بیانگر شباهت زیاد اعضای نمونه با یکدیگر است اما منفی بودن شاخص کشیدگی در مصونیت روانی و اجتماعی بیانگر این واقعیت است که اعضای نمونه از پراکندگی بالایی در این زمینه برخوردارند.

جدول ۲- شاخص‌های آماری مربوط به ابعاد مصونیت فرهنگی

میانگین	انحراف معیار	چولگی	کشیدگی	ابعاد مصونیت فرهنگی
۴/۱۲۴۳	۰/۵۸۱۹۷	-۱/۱۶۷	۱/۹۹۲	مصونیت فکری - مثبت اندیشی و رویکرد اظهاری
۳/۳۹۰۱	۰/۷۸۲۷۴	-۰/۵۲۱	۰/۳۰۹	مصونیت ارتباطی - توانمندی ارتباطی و مهارت اجتماعی
۳/۱۵۹۲	۰/۸۳۲۲۵	-۰/۱۷۴	۰/۶۲۸	مصونیت روانی - شاخص شکوفایی شخصیت
۲/۹۰۴۱	۰/۷۸۷۶۴	-۰/۰۱۱	۰/۵۳۵	مصونیت اجتماعی - نگاه غیر ابزاری به دیگران

د- رابطه بین ابعاد مصونیت فرهنگی

بررسی نتایج به دست آمده نشان می‌دهد که رابطه همبستگی بین ابعاد چهارگانه مصونیت فرهنگی به غیر از مصونیت ارتباطی که رابطه همبستگی معناداری با سایر ابعاد ندارد، بین مصونیت روانی، فکری و اجتماعی اعضای نمونه همبستگی مستقیم و معناداری برقرار است. بدین معنا که با افزایش مصونیت افراد در هر یک از این ابعاد، مصونیت آن‌ها در سایر ابعاد نیز افزایش یافته و بالعکس.

ه- توصیف ابعاد چهارگانه شاخص مصونیت فرهنگی

۱- شاخص مصونیت روانی

طبق نتایج، کمترین حد مصونیت روانی در جامعه نمونه ۱/۱۷ و بیشترین حد آن ۵ از ۵ می‌باشد. میانگین مصونیت روانی اعضای نمونه بالاتر از حد متوسط است (میانگین ۳/۱۶). شاخص انحراف معیار نشان می‌دهد آن‌ها به طور متوسط ۰/۸۳ حول میانگین

بررسی وضعیت و زمینه‌های مصونیت فرهنگی ... ۱۲۷

پراکندگی دارند (انحراف معیار=۰/۸۳). مقدار شاخص چولگی منفی و متوسط است که نشان می‌دهد اندکی بیش از ۵۰ درصد اعضای نمونه بالاتر از حد میانگین یادشده قرار دارند. مقدار مثبت و شدید شاخص کشیدگی نیز حاکی از آن است که شباهت اعضای نمونه از حیث مصونیت روانی بیشتر از حد نرمال است. همچنین اکثریت اعضای نمونه موردبررسی (۵۰/۲ درصد) در حد متوسطی از مصونیت روانی برخوردارند اما نسبت آن‌هایی که از مصونیت بالایی برخوردارند ۳۳/۸ درصد است حال آنکه این نسبت در بین آن دسته از افراد که از مصونیت روانی کمی برخوردارند حدود ۱۶ درصد است.

۲- مصونیت فکری

کمترین حد مصونیت فکری در میان افراد جامعه نمونه ۱/۷۵ و بیشترین حد آن ۵ از ۵ می‌باشد. میانگین مصونیت فکری اعضای نمونه بالاتر از حد متوسط است (میانگین ۴/۱۲). شاخص انحراف معیار نشان می‌دهد آن‌ها به‌طور متوسط ۰/۵۸ حول میانگین پراکندگی دارند (انحراف معیار=۰/۵۸). مقدار شاخص چولگی منفی و شدید است که نشان می‌دهد بیش از ۵۰ درصد اعضای نمونه بالاتر از حد میانگین یادشده قرار دارند. مقدار مثبت و شدید شاخص کشیدگی نیز حاکی از آن است که شباهت اعضای نمونه از حیث مصونیت فکری بیشتر از حد نرمال است.

طبق نتایج اکثریت اعضای نمونه موردبررسی (۸۳/۴ درصد) در حد زیادی از مصونیت فکری برخوردارند اما نسبت آن‌هایی که از مصونیت فکری متوسطی برخوردارند ۱۵ درصد است حال آنکه این نسبت در بین آن دسته از افراد که از مصونیت فکری کمی برخوردارند حدود ۱/۶ درصد است.

۳- مصونیت اجتماعی

کمترین حد مصونیت اجتماعی ۱ و بیشترین حد آن ۴/۷۵ از ۵ می‌باشد. میانگین مصونیت اجتماعی اعضای نمونه کمی پایین‌تر از حد متوسط است (میانگین ۲/۹۰). شاخص انحراف معیار نشان می‌دهد آن‌ها به‌طور متوسط ۰/۷۸ حول میانگین پراکندگی دارند (انحراف معیار=۰/۷۸). مقدار شاخص چولگی نزدیک به صفر و نرمال است که نشان می‌دهد ۵۰ درصد اعضای نمونه بالاتر از حد میانگین یادشده و پنجاه درصد نیز پایین‌تر از آن قرار دارند. مقدار منفی و شدید شاخص کشیدگی نیز حاکی از آن است که شباهت اعضای نمونه

از حیث مصونیت اجتماعی کمتر از حد نرمال است. همچنین اکثریت اعضای نمونه موردبررسی (۵۹/۸ درصد) در حد متوسطی از مصونیت اجتماعی برخوردارند اما نسبت آن‌هایی که از مصونیت بالایی برخوردارند ۱۶/۲ درصد است حال آنکه این نسبت در بین آن دسته از افراد که از مصونیت روانی کمی برخوردارند حدود ۲۴ درصد است.

۴- مصونیت ارتباطی

بر اساس نتایج، کمترین حد مصونیت ارتباطی ۱ و بیشترین حد آن ۵ از ۵ می‌باشد. میانگین مصونیت ارتباطی اعضای نمونه کمی بالاتر از حد متوسط است (میانگین ۳/۳۹). شاخص انحراف معیار نشان می‌دهد آن‌ها به‌طور متوسط ۰,۷۸ حول میانگین پراکندگی دارند (انحراف معیار=۰/۷۸). مقدار شاخص چولگی منفی و شدید است که نشان می‌دهد بیش از ۵۰ درصد اعضای نمونه بالاتر از حد میانگین یادشده قرار دارند. مقدار مثبت و متوسط شاخص کشیدگی نیز حاکی از آن است که شباهت اعضای نمونه از حیث مصونیت ارتباطی بیشتر از حد نرمال است. اکثریت اعضای نمونه موردبررسی (۴۹/۸ درصد) در حد متوسطی از مصونیت ارتباطی برخوردارند اما نسبت آن‌هایی که از مصونیت بالایی برخوردارند ۴۰/۶ درصد است حال آنکه این نسبت در بین آن دسته از افراد که از مصونیت روانی کمی برخوردارند حدود ۹/۶ درصد است.

و- آسیب‌شناسی مصونیت فرهنگی

۱- ضعف حمایت خانواده

بر اساس نتایج به‌دست‌آمده، اکثریت اعضای نمونه موردبررسی (۶۲/۹ درصد) به میزان کمی دچار این آسیب بوده و ۳۵/۴ درصد نیز در حد متوسطی به آن مبتلا هستند، اما نسبت آن‌هایی که به میزان زیادی دچار این مشکل هستند تنها ۱/۸ درصد است.

۲- فقدان انگیزه برای پیشرفت

اکثریت اعضای نمونه موردبررسی (۵۳/۲ درصد) به میزان کمی دچار این آسیب بوده و ۴۲/۳ درصد نیز در حد متوسطی به آن مبتلا هستند، اما نسبت آن‌هایی که به میزان زیادی دچار این مشکل هستند تنها ۴/۵ درصد است.

۳- خشونت و ناسازگاری در خانواده

بر طبق نتایج، اکثریت اعضای نمونه موردبررسی (۸۷/۹ درصد) به میزان کمی دچار این آسیب بوده و ۱۱/۳ درصد نیز در حد متوسطی به آن مبتلا هستند، اما نسبت آن‌هایی که به میزان زیادی دچار این مشکل هستند تنها ۰/۸ درصد است.

۴- ضعف تربیت دینی

اکثریت اعضای نمونه موردبررسی (۶۲/۷ درصد) به میزان کمی دچار این آسیب بوده و ۳۲/۴ درصد نیز در حد متوسطی به آن مبتلا هستند، اما نسبت آن‌هایی که به میزان زیادی دچار این مشکل هستند تنها ۴/۹ درصد است.

۵- ضعف پایگاه اجتماعی

بیشتر اعضای نمونه موردبررسی (۶۸/۷ درصد) به میزان کمی دچار این آسیب بوده و ۲۸/۲ درصد نیز در حد متوسطی به آن مبتلا هستند، اما نسبت آن‌هایی که به میزان زیادی دچار این مشکل هستند، تنها ۳/۲ درصد است.

۶- فقر مصرف کالاهای فرهنگی

اکثریت اعضای نمونه موردبررسی (۶۲/۱ درصد) به میزان متوسطی دچار این آسیب بوده و ۳۰/۱ درصد نیز در حد کمی به آن مبتلا هستند، اما نسبت آن‌هایی که به میزان زیادی دچار این مشکل هستند تنها ۷/۸ درصد است.

۷- انتظارات نامعقول خانواده

طبق نتایج اکثریت اعضای نمونه موردبررسی (۵۳/۷ درصد) به میزان کمی دچار این آسیب بوده و ۴۲/۴ درصد نیز در حد متوسطی به آن مبتلا هستند، اما نسبت آن‌هایی که به میزان زیادی دچار این مشکل هستند، تنها ۳/۹ درصد است.

۸- بی‌نظمی اقتصادی در خانواده

بر مبنای تحلیل نتایج به‌دست‌آمده، اکثریت اعضای نمونه موردبررسی (۵۵/۹ درصد) به میزان متوسطی دچار این آسیب بوده و ۳۹/۳ درصد نیز در حد کمی به آن مبتلا هستند، اما نسبت آن‌هایی که به میزان زیادی دچار این مشکل هستند، تنها ۴/۹ درصد است.

ز- تحلیل روابط بین متغیرها

در این قسمت به آزمون فرضیات تحقیق و تفسیر نتایج مربوطه خواهیم پرداخت.

۱- رابطه بین جنسیت و مصونیت فرهنگی:

جدول ۳- شاخص‌های آماری ابعاد مصونیت به تفکیک جنسیت

میانگین	انحراف استاندارد	جنسیت	
۳/۳۵۰۷	۰/۴۵۵۴۱	مرد	شاخص کلی مصونیت
۳/۴۳۷۹	۰/۴۳۷۸۵	زن	
۳/۱۷۳۳	۰/۸۶۱۵۶	مرد	مصونیت روانی - شاخص شکوفایی شخصیت
۳/۱۴۵۳	۰/۸۰۳۵۵	زن	
۴/۱۰۳۳	۰/۵۷۸۹۷	مرد	مصونیت فکری - مثبت اندیشی و رویکرد اظهاری
۴/۱۴۵۳	۰/۵۸۵۱۳	زن	
۲/۸۳۶۳	۰/۷۵۰۱۹	مرد	مصونیت اجتماعی - نگاه غیر ابزاری به دیگران
۲/۹۷۱۵	۰/۸۱۹۰۲	زن	
۳/۲۸۹۹	۰/۷۹۶۰۴	مرد	مصونیت ارتباطی - توانمندی ارتباطی و مهارت اجتماعی
۳/۴۸۹۶	۰/۷۵۷۸۱	زن	

جدول ۳ نشان می‌دهد که به‌غیر از شاخص کلی مصونیت فرهنگی و مصونیت ارتباطی در سایر ابعاد تفاوت معناداری بین زنان و مردان وجود دارد. نتایج آزمون برابری میانگین‌ها نیز مؤید معنادار بودن تفاوت‌های مشاهده شده در شاخص کلی مصونیت فرهنگی و نیز شاخص جزئی مصونیت ارتباطی و قابلیت تعمیم آن‌ها به جامعه آماری است، به‌عبارتی دیگر تفاوت‌هایی که از لحاظ ابعاد مصونیت بین زنان و مردان عضو نمونه دیده شده است، یک امر تصادفی نیست بلکه واقعی بوده و به همان نسبت در زنان و مردان کل جامعه نیز قابل مشاهده است.

۲- رابطه سن و مصونیت فرهنگی:

طبق نتایج به‌دست‌آمده، متغیر سن با شاخص کلی مصونیت فرهنگی و نیز ابعاد آن رابطه معناداری ندارد مگر بُعد مصونیت فکری. بدین معنا که با افزایش سن میزان مصونیت فکری اعضای نمونه به طرز معناداری کاهش یافته و آسیب‌پذیر می‌گردند.

۳- رابطه بین تحصیلات فرد و مصونیت فرهنگی:

بر اساس نتایج به‌دست‌آمده متغیر تحصیلات با شاخص کلی مصونیت فرهنگی رابطه مستقیم و معناداری دارد. بدین معنا که با افزایش سطح تحصیلات در اعضای نمونه میزان مصونیت فرهنگی آنان به طرز معناداری افزایش می‌یابد. این رابطه در ارتباطات با مصونیت روانی و ارتباطی نیز تأیید شد. به عبارتی دیگر با افزایش سطح تحصیلات، مصونیت روانی و ارتباطی نیز به‌صورت معناداری افزایش می‌یافت.

۴- رابطه بین تحصیلات والدین و مصونیت فرهنگی:

تحصیلات پدر رابطه معناداری با شاخص کلی مصونیت فرهنگی و نیز اجزای آن نداشت. اما تحصیلات مادر با شاخص کلی مصونیت فرهنگی رابطه مستقیم و معناداری دارد. بدین معنا که با افزایش سطح تحصیلات مادران اعضای نمونه میزان مصونیت فرهنگی آنان به طرز معناداری افزایش می‌یافت. این رابطه در ارتباط با مصونیت روانی و ارتباطی نیز تأیید شد. به عبارتی دیگر با افزایش سطح تحصیلات مادران مصونیت روانی و ارتباطی نیز به‌صورت معناداری افزایش می‌یافت.

ح- شناسایی عوامل مؤثر بر شاخص کلی مصونیت فرهنگی

در این قسمت به بررسی عوامل تأثیرگذار بر مصونیت فرهنگی پرداخته می‌شود. عملیات رگرسیون تا چهار مرحله انجام شده است و میزان ضریب همبستگی چندگانه و ضریب تعیین در هر مرحله نسبت به مرحله قبل افزایش معناداری داشته و خطای برآورد در مراحل پایانی در مقایسه با مرحله اول کاهش معنادار داشته است. ضریب تعیین (R square) حاصله، نیز بیانگر آن است که ۲۶/۴ درصد از تغییرات موجود در مصونیت فرهنگی، تابع متغیرهای مستقل تحقیق است.

جدول ۴- نتایج ضرایب تأثیر متغیرهای مستقل در تعیین رگرسیون چند متغیری

سطح معناداری	t	ضرایب استاندارد نشده		سطح معناداری
		Beta	Std. Error	
۰/۰۰	-۷/۰۶۳	-۰/۳۰۰	۰/۰۲۸	فقدان انگیزه برای پیشرفت
۰/۰۰	-۵/۸۰۶	-۰/۲۳۶	۰/۰۲۳	خشونت و ناسازگاری در خانواده
۰/۰۰	-۳/۸۱۶	-۰/۱۵۴	۰/۰۲۵	ضعف تربیت دینی
۰/۰۰	۳/۶۰۰	-۰/۱۴۱	۰/۰۰۶	میزان تحصیلات

نتایج مندرج در جدول ۴ شدت و جهت تأثیر متغیرهای مستقل را بر وابسته نشان می‌دهد. همان‌گونه که ملاحظه می‌شود متغیرهای مستقل فقدان انگیزه برای پیشرفت، خشونت و ناسازگاری در خانواده، ضعف تربیت دینی و میزان تحصیلات بیشترین تأثیر را بر مصونیت فرهنگی می‌گذارند. بدین ترتیب که با فقدان انگیزه پیشرفت، خشونت و ناسازگاری در خانواده و ضعف تربیت دینی تأثیر معکوس بر مصونیت فرهنگی گذاشته و موجب آسیب‌پذیری افراد از این حیث می‌شوند. اما تحصیلات تأثیر مثبتی بر مصونیت فرهنگی افراد می‌گذارد.

۱- شناسایی عوامل مؤثر بر شاخص کلی مصونیت روانی

نتایج به‌دست‌آمده بیانگر این واقعیت است که ضعف حمایت خانواده، فقدان انگیزه پیشرفت و خشونت و ناسازگاری در خانواده تأثیر منفی بر مصونیت روانی افراد گذاشته و تحصیلات تأثیر مستقیم بر این متغیر گذاشته و مصونیت روانی افراد را بیشتر می‌کند. این چهار متغیر به میزان ۲۰/۱ درصد تغییرات مصونیت روانی را پیش‌بینی می‌کنند که قابلیت تعمیم به جامعه را داشته و معنادار است ($F=31.990, sig=0.000$).

۲- شناسایی عوامل مؤثر بر شاخص کلی مصونیت فکری

طبق نتایج، ضعف تربیت دینی، فقدان انگیزه پیشرفت و خشونت و ناسازگاری در خانواده تأثیر منفی بر مصونیت فکری افراد گذاشته و مصونیت فکری افراد را تضعیف

۱۳۳ بررسی وضعیت و زمینه‌های مصونیت فرهنگی ...

می‌کند. این چهار متغیر به میزان ۱۵/۴ درصد تغییرات مصونیت فکری را پیش‌بینی می‌کنند که قابلیت تعمیم به جامعه را داشته و معنادار است ($F=30.874, sig=0.000$).

۳- شناسایی عوامل مؤثر بر شاخص کلی مصونیت ارتباطی

متغیرهای فقدان انگیزه پیشرفت و خشونت و ناسازگاری در خانواده تأثیر منفی بر مصونیت ارتباطی افراد گذاشته و مصونیت ارتباطی افراد را تضعیف می‌کند و در مقابل تحصیلات دارای تأثیر مثبت به مصونیت ارتباطی بوده و علاوه بر آن زنان از آسیب‌پذیری کمتری در این زمینه برخوردارند. این چهار متغیر به میزان ۷/۸ درصد تغییرات مصونیت فکری را پیش‌بینی می‌کنند که قابلیت تعمیم به جامعه را داشته و معنادار است ($F=11.408, sig=0.000$).

۴- شناسایی عوامل مؤثر بر شاخص کلی مصونیت اجتماعی

نتایج رگرسیون حاکی از این بود که متغیرهای مستقل تنها ۴ درصد از تغییرات مصونیت اجتماعی را تبیین می‌کردند که از توضیح آن در این قسمت صرف‌نظر می‌شود.

جمع‌بندی

ایده اصلی این پژوهش از این سؤال شکل گرفت که چه زمینه‌ها و عواملی در سلامت فرهنگی بخشی از جوانان در مقابل بخشی که در همین شرایط دچار آسیب شده‌اند نقش دارند؟ به بیان دیگر تا چه اندازه جوانان در مقابل آسیب‌های فرهنگی موجود مصونیت یافته و زمینه‌های اجتماعی آن چیست؟ در پژوهش حاضر ابتدا جلوه‌های رفتاری ضعف و قوت مصونیت فرهنگی در گفتگو با تعدادی از جوانان که مصداق مثبت مصونیت فرهنگی تلقی شده و از نفوذ فرهنگ بیگانه و آفات آن به‌طور نسبی مبرا بودند احصاء گردید و سپس شرایط و زمینه‌های شکل‌دهنده آن مشخص گردید. در مرحله دوم با طراحی ابزار پرسشنامه و به روش پیمایشی، به یک نمونه ۵۱۲ نفری از جوانان با میانگین سنی ۲۱ و متوسط سواد دیپلم و سابقه سکونت حدود ۲۱ سال در مشهد مراجعه شد تا نتایج حاصل از مطالعه کیفی در معرض آزمون تجربی قرار گیرد.

نتایج تحلیل عاملی نشان داد سازه مصونیت فرهنگی دارای چهار شاخص به شرح زیر است: شکوفایی شخصیت، مثبت اندیشی و رویکرد اظهاری، نگاه غیر ابزاری به دیگران و فقدان مشکلات ارتباطی. به عبارتی دیگر شکوفا نشدن شخصیت، منفی نگری، نگاه ابزاری به دیگران و وجود اختلال ارتباطی از جلوه‌های آسیب‌پذیری جامعه در برابر نفوذ فرهنگ بیگانه تلقی شده و بدین معناست که جامعه از حیث فرهنگی دارای مصونیت لازم نیست. در تبیین نظری پدیده ضعف مصونیت فرهنگی شش متغیر مستقل به شرح زیر شناسایی شد که زمینه‌ساز و تشدیدکننده این آسیب فرهنگی بودند. فضای نامطلوب خانوادگی، ضعف حمایت خانواده از فرزندان، وجود تنش و مشکل خانوادگی، ضعف چارچوب‌های مذهبی، مصرف کالاهای فرهنگی بیگانه و مشکلات اقتصادی.

نتایج تحقیق میدانی نشان داد کمترین حد مصونیت فرهنگی در بین اعضای نمونه ۱/۵۲ و بیشترین حد آن ۴/۴۲ از ۵ بوده و میانگین مصونیت فرهنگی اعضای نمونه بالاتر از حد متوسط است (میانگین ۳/۳۹). بررسی ابعاد مصونیت فرهنگی حاکی از این بود که اعضای نمونه مورد بررسی بالاترین حد مصونیت فرهنگی را در بعد فکری دارا هستند که بیانگر مثبت اندیشی بسیار بالا و رویکرد اظهاری اعضای نمونه است. از سوی دیگر کمترین مصونیت اعضای نمونه از حیث اجتماعی است. بدین معنا که آن‌ها تا حدی در برابر این آسیب قرار دارند که در تعاملات خود با دیگران به آن‌ها به دیده ابزاری نگاه می‌کنند. لازم به ذکر است بر اساس نتایج آزمون فریدمن تفاوت‌های مشاهده‌شده در ابعاد چهارگانه مصونیت فرهنگی به لحاظ آماری معنادار بوده و قابلیت تعمیم به جامعه آماری را دارد.

در زمینه شناسایی عوامل مؤثر نتایج رگرسیون نشان داد ۲۶/۴ درصد از تغییرات موجود در مصونیت فرهنگی، تابع متغیرهای مستقل تحقیق است. متغیرهای مستقل فقدان انگیزه برای پیشرفت، خشونت و ناسازگاری در خانواده، ضعف تربیت دینی و میزان تحصیلات، بیشترین تأثیر را بر مصونیت فرهنگی می‌گذارند. بدین ترتیب که با فقدان انگیزه پیشرفت، خشونت و ناسازگاری در خانواده و ضعف تربیت دینی تأثیر معکوس بر مصونیت فرهنگی گذاشته و موجب آسیب‌پذیری افراد از این حیث می‌شوند. اما تحصیلات تأثیر مثبتی بر مصونیت فرهنگی افراد می‌گذارد. نگاهی به سطح معناداری مدل‌ها نیز حاکی از

بررسی وضعیت و زمینه‌های مصونیت فرهنگی ... ۱۳۵

این واقعیت است که مدل‌های رگرسیونی به‌دست‌آمده در هر چهار مرحله به طرز معناداری قابلیت پیش‌بینی متغیر وابسته را دارند.

منابع

- اتکینسون، ر. ا.، هیلگارد، ا. ر. (۱۳۶۷)، **زمینه روانشناسی** (جلد ۱). تدوین: محمدتقی براهنی، مترجم: م. محی‌الدین، تهران: انتشارات رشد.
- افتخاری، اصغر. (۱۳۹۱)، مفهوم و جایگاه جنگ نرم در گفتمان انقلاب اسلامی، **فصلنامه پژوهشنامه انقلاب اسلامی**، شماره ۲.
- افقهی فریمانی، جعفر. (۱۳۷۵)، بررسی موارد دفاع فرهنگی در برابر فرهنگ غرب و میزان توفیق آن در تاریخ معاصر ایران، **پایان‌نامه کارشناسی** دانشگاه آزاد اسلامی.
- افکاری، فرشته. (۱۳۷۸)، بررسی علل و عوارض ناشی از تهاجم فرهنگی در دبیرستان‌های دخترانه تهران و پیشنهاد برنامه‌های برای بهبود آن، **پایان‌نامه کارشناسی ارشد** رشته برنامه‌ریزی درسی دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکز.
- ایزدپناه، عباس. (۱۳۷۴)، درآمدی بر زمینه‌های تهاجم فرهنگی، **کیهان**، شماره ۱۵۴۴۳، سه‌شنبه ۲۱ شهریور.
- جلائی، کامران. (۱۳۸۰)، **بررسی تهاجم فرهنگی با تکیه بر ماهواره**، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- جواد آملی، عبدالله. (۱۳۹۰)، **فطرت در قرآن**، جلد ۱۲، قم: انتشارات اسراء.
- دیانتهی دردشی، فاطمه. (۱۳۷۹)، تهاجم فرهنگی و راه‌های مقابله با آن از دیدگاه قرآن و حدیث، **پایان‌نامه کارشناسی ارشد** علوم قرآن و حدیث دانشگاه آزاد اسلامی تهران واحد مرکزی.
- رفیع پور، فرامرز. (۱۳۷۸)، **آنا‌تومی جامعه**، تهران: شرکت سهامی انتشار.
- رفیع پور، فرامرز. (۱۳۹۳)، **دریغ است که ایران ویران شود**، تهران: شرکت سهامی انتشار.
- ساروخانی، باقر؛ نویدنیا، منیژه. (۱۳۸۵)، **امنیت اجتماعی خانواده و محل سکونت در تهران**، **فصلنامه رفاه اجتماعی**، سال ششم، شماره ۲۲.
- سبحانی فر محمدجواد؛ نوروزی، روح اله. (۱۳۹۱)، **از تهاجم فرهنگی تا جنگ نرم و راهکارهای مقابله با آن از منظر مقام معظم رهبری**، پاسداری فرهنگی انقلاب اسلامی.
- شاه‌یوندی، احمد و دیگران. (۱۳۸۸)، **تحلیلی بر توزیع فضایی جرائم در مناطق شهر اصفهان**، شماره ۴۵.
- صدر نبوی، ر.، حیدری بیگوند، د.، لطفعلی پور، م.، صدیق اورعی، غ. (۱۳۸۹)، بررسی جامعه‌شناختی دلایل پس‌انداز کردن و شیوه‌های آن نزد مردم مشهد به روش رویش نظریه.
- **مجله مطالعات اجتماعی ایران**، ۱، ۹۶.
- کاشفی، محمدرضا. (۱۳۸۴)، **دین و فرهنگ**، در: محمدجواد صاحبی (گردآورنده)، **مناسبات دین و فرهنگ**، ج ۱، تهران: سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی،

- کریمی، ی. (۱۳۷۳)، *روان‌شناسی اجتماعی*، تهران: بعثت.
- کلمن، ج. س. (۱۳۷۷)، *بنیادهای نظریه اجتماعی*، مترجم: صبوری، تهران: نشر نی.
- کوزر، ل. آ. (۱۳۷۳)، *زندگی و اندیشه بزرگان جامعه‌شناسی*، مترجم: محسن ثلاثی، تهران: انتشارات علمی.
- گودرزی، منصور. (۱۳۷۲)، *جامعه‌های انسانی فرهنگ‌ها و خرده فرهنگ‌ها، مجله رشد آموزش علوم اجتماعی*، شماره ۱۷.
- گیدنز، آنتونی. (۱۳۸۷)، *جامعه‌شناسی*، ترجمه: منوچهر صبوری کاشانی، تهران: نشر نی.
- فلیک، اووه. (۱۳۸۷)، *درآمدی بر تحقیق کیفی*، ترجمه: هادی جلیلی، تهران: نشر نی.
- قلی زاده، آذر؛ سعیدی، جواهر. (۱۳۷۹)، *بررسی عوامل مؤثر در پیشگیری از تهاجم فرهنگی از دیدگاه مدیران فرهنگی شهر اصفهان، مجله، دانش و پژوهش در روانشناسی کاربردی*، شماره ۶.
- نوید، مهدی. (۱۳۸۴)، *فرهنگ و مقاومت فرهنگی*، تهران: نشر محیا. دسترسی در سایت: <http://www.modiryar.com>

- Horn, J. L., & Blankson, N. (2005). Foundations for better understanding of cognitive abilities. In D.P. Flanagan & P.L. Harrison (Eds.), *Contemporary intellectual assessment: Theories, tests, and issues* (2nd ed., chapter 3, pp. 41-68). New York: The Guilford Press.
- Miles, M.B and Huberman, A.M. (1994). *Qualitative Data Analysis: A Soursbook of New Methods* (2nd).Newbury Park, ca: SAGE. (به نقل از: فلیک، ۱۳۸۷)
- Tashakkori, A. and Teddlie, Ch. (eds). (2003). "Major Issues and Controversies in the Use of Mixed Methds in Social & Behavioral Research. In A. Tashakkori and Ch. Teddlie (eds), *Handbook of Mixed Methds in Social & Behavioral Research*. Thousand Oaks, CA:SAGE. Pp3-50. (به نقل از فلیک، ۱۳۸۷)